

Л. Коломієць, докт. філол. наук, проф.

**"САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ..." ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В  
НОВОМУ ПЕРЕКЛАДІ ВІРИ РІЧ: ВІДТВОРЕННЯ ЗМІСТОВИХ,  
РИТМІКО-ІНТОНАЦІЙНИХ ТА ЗВУКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ**

За відомим ще від формалістів висловом, стиль характеризується не лише тим, що в ньому є, але й тим, чого в ньому нема. Цю тезу важливо пам'ятати при перекладі Шевченкових поезій, таких як "Садок вишневий коло хати...", де художня виразність досягається геніальною ощадливістю, стислістю вислову, розмовною органічністю й плавністю інтонації, що створюється спрощеною синтаксичною побудовою, залишаючи в пресупозиції, ясній недовомовленості легко відтворювані з контексту образні картини. Саме ця небагатослівність, випрозорення найосновнішого робить Шевченків стиль надивовижу легким і природним, і тим самим надзвичайно складним для перекладу. Тож виникає питання: чи можливо з достатньою адекватністю відтворити в перекладі Шевченків видимий мінімалізм у зображальних засобах? Чи, може, ця стильова своєрідність українського поета є унікальним невідтворюваним повною мірою поєднанням національної мови і національного генія?

Згідно з критеріями одного з фундаторів українського перекладознавства, незаслужено забутого О.М. Фінкеля, який свого часу детально дослідив російськомовні переклади Шевченкового "Заповіту", "вартість будь-якого поетичного перекладу визначається: а) ступенем наближення його до повноти змісту, що виявляється у відтворенні лексики, семантики, образності емоційного тону; б) ступенем збереження ритміко-інтонаційних особливостей, що пов'язано з відтворенням багатьох синтаксичних явищ; в) ступенем відтворення звукового оформлення (метр, римування, звукопис)" [2, 411]. За О.М. Фінкелем, перелічені компоненти поетичного твору, які "становлять єдину систему і скеровані на виявлення змісту" [2, 411], неможливо

абсолютно рівноцінно відтворити у перекладі: "кожний перекладач щось відбиває і чимсь офірує" [2, 411]; у кожного перекладача своє "розуміння всіх зв'язків між компонентами художнього твору і ролі їх у виявленні всієї глибини змісту" [2, 411]. Зауважмо до того ж, що і один перекладач при повторному перекладі пропонує нетотожне відтворення багатьох місць оригіналу, пов'язане з переосмисленням взаємодії окремих частин і цілого в перекладуваному творі, еволюцією розуміння домінанти як усього твору, так і його компонентів, прагненням точніше і повніше передати неповторну чарівність оригіналу рідною мовою.

Еволюційним можна назвати і шлях авторитетного британського поета-перекладача Віри Річ до оновленої інтерпретації Шевченкових поезій. Для прикладу візьмімо ліричну мініатюру "Садок вишневий коло хати...". Перший її переклад у виконанні Віри Річ під назвою *Evening* ("Вечір") увійшов до англомовного збірника вибраних поезій Тараса Шевченка, опублікованого в Лондоні 1961 року [4]. Другий переклад відділяє від першого майже півстоліття (автограф перекладу, який датується 19 травня 2008 р., було зроблено під час відвідин Вірою Річ КНУ імені Тараса Шевченка). Нижче наводимо для зручності зіставлення оригінал, а за ним – обидва варіанти перекладу Віри Річ:

*Садок вишневий коло хати, / Хрущі над вишнями гудуть, /  
Плугатарі з плугами йдуть, / Співають ідучи дівчата, / А матері  
вечерять ждуть. // Сім'я вечеря коло хати, / Вечірня зіронька встає. /  
Дочка вечерять подає, / А мати хоче научати, / Так соловейко не дає.  
// Поклала мати коло хати / Маленьких діточок своїх; / Сама заснула  
коло їх. / Затихло все, тільки дівчата / Та соловейко не затих [3, 311-  
312].*

Варіант перекладу 1961 року:

*Beside the house, the cherry's flowering,  
Above the trees the May bugs hum,  
The ploughmen from the furrows come,  
The girls all wander homeward, singing,  
And mothers wait the meal for them.*

*Beside the house, a family supper,  
Above, the evening star appears,  
The daughter serves the dishes here;  
It's useless to advise her, mother,  
The nightingales won't let her hear.*

*Beside the house, the mother lulls  
The little children for the night,*

*Then she, too, settles at their side.  
And all is still... Only the girls  
And nightingales disturb the quiet [4, 88].*

Варіант перекладу 2008 року:

*Cherry-trees bloom by the house yonder,  
Above the cherries May bugs hum,  
The ploughmen from the furrows come.  
Singing, the girls now homeward wander.  
And mothers wait the meal for them.*

*The family sups by the house yonder,  
Above, the evening star appears,  
The daughter serves the supper here;  
Though mother tries to teach her fondly,  
The nightingale has stopped her ears.*

*Now mother lulls by the house yonder,  
The little children for the night,  
Then she too lies down at their side.  
All hushed. Only girls and the wonder  
Of nightingale's song breaks the quiet [1].*

Шевченкову стислість поетичного рядка майже неможливо передати англійською мовою, зберігаючи розмір і не збільшуючи при цьому кількості слів, адже англійські самостійні слова переважно коротші за українські. Тож навіть якщо не враховувати артиклів, англомовний еквіритмічний переклад міститиме більше слів. Це, зі свого боку, неодмінно викликати зсуви у синтаксичній будові, а відтак і у співвідношенні метричних та синтаксичних одиниць, які, в свою чергу, впливають на мелодію вірша і можуть призвести до зміщення його інтонації й тону, а то й транспонувати увесь твір в іншу тональність. Як бачимо, Віра Річ також не уникла синтаксичної перебудови в обох своїх перекладах, де абсолютно тотожними залишились лише чотири рядки. Три рядки цих двох її перекладів різняться однією лексемою, а решта вісім рядків у новому перекладі зазнали істотніших лексичних, а відтак і образно-семантичних та синтаксичних змін, покликаних адекватніше відтворити архітектоніку Шевченкового шедевр.

Прикметно, що другий варіант перекладу точніше передає синтаксично-інтонаційну будову першого рядка кожної строфи, повернувши в кінець рядка обставинний зворот "коло хати" – "by the

house yonder" (*біля хати он тиєї / он там*). Крім того, цей інверсований зворот поетичніший і мелодійніший за прийменникову конструкцію "beside the house", яка, опинившись на початку рядка, робила переривчастим плавний тон вірша. Така перестановка дозволила повернути на початок рядка і дієприслівник *singing* (4-й рядок першої строфи), в який трансформувалася інверсований присудок оригіналу "*співають* ідучи дівчата", оскільки перегрупувалася й стала стрункішою вся система римування. Помітні й більш-менш значні семантичні корективи (подаємо буквальный переклад): *the cherry's flowering* (*вишня цвіте*) – *cherry-trees bloom* (*вишні цвітуть*); *a family supper* (*родинна вечеря*) – *the family sups* (*сім'я вечеряє*); *the daughter serves the dishes here* (*ось дочка подає страви*) – *the daughter serves the supper here* (*ось дочка подає вечерю*); *the mother lulls* (*мати заколусує*) – *now mother lulls* (*і ось мати заколусує*); *then she, too, settles at their side* (*потім вона теж влаштовується поряд із ними*) – *then she too lies down at their side* (*потім вона теж лягає поряд із ними*).

Але найістотніших змін попередній переклад зазнає в 4-му і 5-му рядках другої та третьої строф. Друга строфа: *It's useless to advise her, mother, / The nightingales won't let her hear* (*Даремно радити їй, мамо, / Солов'ї не дадуть їй почуту*). – *Though mother tries to teach her fondly, / The nightingale has stopped her ears* (*Хоч мати намагається її навчати лагідно, / Соловей скував їй слух*). Третя строфа: *And all is still... Only the girls / And nightingales disturb the quiet* (*І все заспокоїлось... Лише дівчата / І солов'ї турбують тишу*). – *All hushed. Only girls and the wonder / Of nightingale's song breaks the quiet* (*Все затихло. Лише дівчата і диво / Солов'їної пісні порушує тишу*).

В обох випадках перекладачка вдалася до парафрази і прийому додавання, завдяки чому їй вдається послідовно відтворити схему Шевченкового римування в усіх трьох строфах (аббаб), майже завжди дотримуючись і відповідної регулярної кількості складів у рядках кожної строфи (9-8-8-9-8), окрім першого рядка другої строфи в обох варіантах (10-8-8-9-8) та другого рядка останньої строфи в другому варіанті (9-7-8-9-8), а також усієї останньої строфи в першому варіанті (8-7-7-8-8).

В англійській поезії рими спираються на приголосні звуки, а в українській – на голосні. Ця відмінність також створювала труднощі при перекладі, з якими перекладачка впоралася досить вдало, удосконаливши риму з опорою на приголосні: *yonder* [ˈjɒndə] – *wander* [ˈwɒndə]; *yonder* [ˈjɒndə] – *fondly* [ˈfɒndli]; *yonder* [ˈjɒndə] – *wonder* [ˈwɒndə].

Віра Річ належить до тих перекладачів, для яких аксіомою є відтворення поетичного розміру оригіналу. В цьому відношенні перший варіант перекладу послідовніше, але дещо механістично, відтворює строфічний розмір оригіналу (Шевченків 4-стопний ямб), зберігаючи у першій строфі усічену п'яту стопу (1-й і 4-й рядки); у другій строфі на

місці усіченої стопи в першому рядку подаючи повну хореїчну стопу і зберігаючи усічену ямбічну стопу в четвертому рядку; у третій строфі – не зберігаючи усіченої п'ятої стопи в першому і четвертому рядках. За зізнанням самої Віри Річ (на зустрічі зі студентами КНУ імені Тараса Шевченка 19 травня 2008 р.), у перекладах "Кобзаря" розмір вона відтворювала справді-таки механістично: підраховуючи кількість наголошених складів.

Слід зауважити, що кількість наголошених складів в обох варіантах відтворено точно, якщо не брати до уваги окремі випадки, продиктовані об'єктивними структурно-мовними розбіжностями, коли на місці Шевченкового пірихія в обох варіантах перекладу трапляється ямб і навпаки. Однак другий варіант перекладу (із п'ятою усіченою стопою в першому і четвертому рядках усіх строф, окрім першого рядка другої строфи, який закінчується повною п'ятою хореїчною стопою) точніше відтворює Шевченкову систему римування. Хоча це зроблено ціною відступу від ошадливої епічної панорамності Шевченкового стилю.

Ніжна авторська інтонація щедро проявляється в пестливих словах (*зіронька, соловейко, маленьких діточок*), однак ми не зустрінемо в цій ліричній мініатюрі інших слів з емоційно-оціночним значенням, пов'язаних з авторською модальністю: автор розчиняється в зображуваному ним світі, – і цей лагідний світ постає немовби сам собою: від широкого пейзажно-панорамного полотна у першій строфі до окремої епічної замальовки з народного побуту в другій і третій строфах. Додаткові ж слова з оціночною модальністю, що зустрічаються у перекладі, як-от *fondly* (*лагідно, ніжно*), *the wonder of nightingale's song* (*диво солов'їної пісні*), значно суб'єктивізують оповідально-описовий, епічно-безособистісний тон оригіналу, що загрожує транспонуванням усього твору з ліро-епічної в інтимно-ліричну тональність.

Послаблює виразну епічну стильову тональність і експлікація пресупозиційних значень, пов'язана з актуальним членуванням речення в англійській мові, підпорядкованим прямому порядку слів, зокрема, словосполучення з інверсованим епітетом "садок вишневий" в обох варіантах експліковано: *the cherry's flowering* (*вишня цвіте*) і *cherry-trees bloom* (*вишневі дерева цвітуть*); обставинну фразу між підметом і присудком у рядку "*хрущі над вишнями гудуть*" винесено у препозицію: *Above the cherries May bugs hum*; інверсія присудка у рядку *Поклала мати коло хати* також не зберігається, хоча, як зазначалося раніше, другий варіант перекладу зберігає інверсію присудка в четвертому рядку першої строфи, замінивши його дієприслівником.

Другий варіант запозичує з першого варіанту окремі лексико-семантичні модуляції, покликани передати внутрішньорядкові асонанси та алітерації оригіналу, хоч і вельми збіднено, з опорою на приголосні: *Плузатарі з плузати йдуть* – *The ploughmen from the furrows come*. Водночас внутрішньорядкової рими (*А мати хоче научати*) та рясних

міжрядкових лексико-фонетичних перегуків не передано. В оригіналі ж внутрішньорядкові асонанси та алітерації й міжрядкові перегуки якраз і створюють особливу мелодійність, співучість, епічність Шевченкової строфи, виступаючи її цементуючим матеріалом у єдине ціле: *Садок ВИШНЕВИЙ... – Хрущі над ВИШНЯМИ...; ...матері ВЕЧЕРЯТЬ ждуть – Сім'я ВЕЧЕРЯ... – ВЕЧІРНЯ зіронька... – Дочка ВЕЧЕРЯТЬ подає; ЗАТИХЛО все... – ...соловейко не ЗАТИХ*. Другий варіант перекладу частково передає цей аспект міжрядкового інструментування оригіналу (перший – ні), зокрема, фонетичні перегуки, переважно на основі лексичних повторів, виразно простежуються між першим і другим рядками першої строфи (*Cherry-trees bloom... – Above the cherries...*), першим і третім рядками другої строфи (*The family sups... – The daughter serves the supper...*), першим і третім рядками третьої строфи (*Now mother lulls... – Then she too lies...*). Звичайно, тут можна вести мову лише про приблизну відповідність, адже відтворення реального звучання оригіналу в перекладах з віддалених мов є умовним і не передбачає використання тих самих звуків.

Розмовна невимушеність та плавність інтонування у Шевченка підкріплюється пірихієм. Беручи за основу метричну будову оригіналу, Віра Річ у другому варіанті вільніше різноманітнить Шевченкову стопу, окрім пірихія, використовуючи спондей та хорей. Це сприяє природнішому для англійського віршування інтонуванню поетичної строфи. Адже чітка ритмічна організація українського першотвору в англійському втіленні втрачає невимушеність інтонації й не викликає того відчуття закономірного розташування наголосів, яке виникає у читача оригіналу. Тому при повторному перекладі Віра Річ мала певну рацію, уникаючи ритмічної монотонності попереднього варіанту, але не порушуючи при цьому домінанти ритмічної організації першотвору. Метричне урізноманітнення значно динамізує поетичну строфу, особливо коли поряд опиняються два наголошені склади, як-от у прикінцево-рамковій трикратній паралельній конструкції *by the house yonder* з наголошеним дифтонгом [au] і наступним наголошеним звуком

[j o]. Тому можна стверджувати, що другий варіант перекладу вийшов дещо збагаченим у ритміко-інтонаційному відношенні й злегка прикрашеним в образно-семантичному плані (додавання нових лексем).

Чи доцільно було семантично розвивати, випрозорювати Шевченків лаконічний вислів додатковими лексемами (*...tries to teach her fondly; ...the wonder / Of nightingale's song*)? На це питання, мабуть, немає однозначної відповіді.

А от "надлишкові" слова та фрази, які експлікують і без того зрозуміле значення поетичного рядка, виконуючи суто службову функцію підтримки правильного розміру, трапляються в обох варіантах перекладу: *the girls all wander homeward* (дівчата всі йдуть додому) – *the girls now homeward wander* (дівчата нині йдуть додому); *above, the*

*evening star appears (узорі вечірня зірочка з'являється); lulls...the little children for the night (заколює... маленьких діточок на ніч).*

Проте в останній перекладацькій інтерпретації Віри Річ – навіть при додаванні відсутніх в оригіналі слів, при експлікації пресупозиційних значень і смисловому розвитку окремих образів – не сталося зміни на суб'єктивне сприймання властивим першотвору широкої поетичної "кінопанорами" (саме з цим сучасним видом мистецтва та одним з його прийомів – панорамним показом – доцільно порівняти Шевченків епічний стиль, в якому одна об'єктивна картина змінює іншу).

Прикінцевий анжамбеман в аналізованому вірші Тараса Шевченка надає йому розмовної інтонації. Віра Річ зберігає в обох варіантах перекладу цю стилістично важливу незбіжність метричної і синтаксичної одиниць.

Велике значення для якомога повнішого відтворення авторської поетики має характер рим. У Шевченковій строфі в цьому вірші жіноча рима регулярно чергується з чоловічою з такою закономірністю: ж - ч - ч - ж - ч. У першій і третій строфах напівточна жіноча рима повторюється, створюючи рамкову конструкцію (*xatu – дівчата*), у другій строфі жіноча рима точна (*xatu – научати*); чоловічі рими у першій і другій строфах теж точні (*гудуть – йдуть – ждуть; встас – подає – не дає*), а от у третій строфі чоловіча рима варіюється від багатой до приблизної (*своїх – коло їх – затих*).

Оскільки англійська фонетична система включає дифтонги і трифтонги, то й транспозиція українських чоловічих та жіночих рим на англійський ґрунт – річ доволі відносна, однак і тут, згідно з системою цінностей самої перекладачки, бодай приблизне відтворення є вельми бажаним. У другому варіанті перекладу Віри Річ зберігається така сама послідовність жіночих і чоловічих рим у кожній строфі, що й в оригіналі: ж - ч - ч - ж - ч. А в першому варіанті перекладу перший і четвертий рядки кожної строфи не римуються: тут можна вести мову лише про слабкий асонансний та алітераційний перегук (*flowering – singing, supper – mother, lulls – girls*), причому в першій і другій строфах зберігається жіноче наголошування, а в третій – ні. Що стосується чоловічих рим, то в першій строфі вони залишились однаковими в обох варіантах перекладу (*hum – come – them*): тут у другому і третьому рядках рима точна, а остання рима – приблизна; у другій строфі остання рима ледь видозмінилася (*appears – here – hear; appears – here – ears*): відтак в останньому варіанті другий і п'ятий рядки мають точну риму, а третій рядок – напівточну; у третій строфі змін не відбулося (*night – side – quiet*): рима тут у другому і третьому рядках напівточна, у п'ятому рядку – приблизна.

Передача ритмічних особливостей оригіналу обмежена можливостями відтворення його синтаксису. Оскільки в англійській мові слова загалом коротші, то в перекладі відбувається зміна ритмічного

кадансу при збереженні метричного розміру. Плавний, неквапливий хід Шевченкової строфи прискорюється, стає менш співучим, втрачає на м'якості та мелодійності. Частково ці втрати є неминучими і впливають з розбіжностей у лексико-синтаксичній будові української та англійської мов (особливо це помітно в першому варіанті перекладу). В другому варіанті ритмічну структуру передано дещо краще, зокрема, завдяки поверненню в кожній строфі у кінець рядка рамкового повтору "коло хати" (*by the house yonder*): цей повтор-перегук є важливим символізуючим обрамленням твору, яке також організовує його інтонаційно (не даремно він винесений Шевченком у рематичну, акцентовану позицію). Тут слід підкреслити, що Віра Річ, за її власним висловом, перекладала Шевченків "Кобзар" не послідовно, а за перегуками: один і той самий рядок повторюється у "Кобзарі" в різних поезіях, тож увесь збірник перекладачка сприймає як єдиний твір, де повтори-перегуки рядків є важливими для автора (зі слів Віри Річ на згаданій вище зустрічі зі студентами КНУ імені Тараса Шевченка 19 травня 2008 р.).

Неповторна фонічно-естетична природа розглянутого вірша, його "планомірна звукова побудова" (вислів О.М. Фінкеля), є невід'ємним явищем Шевченкової евфонії. Новий переклад Віри Річ доводить наступну тезу: що повніше відтворюється інструментування першотвору, то глибшим є проникнення і в його образно-емоційний тон. Цей варіант перекладу також характеризується вищим ступенем лексико-семантичної і синтаксичної точності; перекладацькі вставки спираються на пресупозиції оригіналу; домінантою при перекладі є художнє ціле (як не випадкова, планомірно організована звукописно-смилова структура) в єдності акцентованих автором композиційно-змістових елементів.

Обидва переклади Вірою Річ Шевченкової поетичної мініатюри "Садок вишневий коло хати..." – це істотне і значне, але далеко не останнє наближення до Шевченкової неповторності. Загалом у другому варіанті перекладу повніше збережено ритміко-інтонаційні особливості оригіналу, точніше відтворено його звукове оформлення.

1. *Автограф перекладу Віри Річ від 19 травня 2008 р.* – з архіву автора;

1. Фінкель О. М. "Заповіт" Т. Г. Шевченка в російських перекладах / Л.М. Черноватий, В.І.Карабан, В.О. Подміногін, О.А.Кальниченко, В.Д.Радчук. О.М. Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства: Збірка вибраних праць. – Вінниця, 2007;

2. Шевченко, Тарас. Кобзар. Вступна стаття акад. Максима Рильського. – Київ., 1961;

3. *Shevchenko, Taras. Song out of Darkness. Selected Poems. Translated from the Ukrainian by Vera Rich with Preface by Paul Selver, a Critical Essay by W. K. Matthews. Introduction and Notes by V. Swoboda (Lecturer in Russian and Ukrainian, School of Slavonic and East European Studies, University of London). London: The Mitre Press, 1961. – 128 p.*